

Л. В. БАХМАТ

викладач

Комунальний заклад "Харківська гуманітарно-педагогічна академія"
Харківської обласної ради

РОЛЬ САМООЦІНКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

У статті розглянуто психолого-педагогічні підходи щодо визначення суті та ролі самооцінки в забезпеченні належної якості результатів навчальної діяльності. Встановлено, що у вивченні питань забезпечення високої якості професійної підготовки майбутніх учителів недостатньо розробленою є проблема формування адекватної самооцінки в процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: самооцінка, професійна підготовка, розвиток особистості.

Система професійної педагогічної підготовки як орієнтири якості визначає комплекс професійних знань, умінь, здібностей, готовності до виконання поставлених завдань, що окреслені в змісті освітньо-професійної програми й мають складу ієрархічну структуру. Ставлення до педагогічної діяльності, готовність до включення в неї характеризуються комплексом мотивів, настанов, самостійністю й активністю особистості, успішністю діяльності та задоволенням її результатами. У зв'язку із цим провідною сучасною тенденцією є пошук підходів до забезпечення внутрішніх передумов для саморозвитку особистості шляхом розвитку механізмів самопізнання, рефлексії, активної діяльності. Завданням стає навчити не лише професійних знань, сформувати систему типових умінь, а поміркованих дій, аналізу отриманих результатів з урахуванням специфіки діяльності, що об'єднується в комплексі аналітико-рефлексивних здібностей та загальній і професійній самооцінці.

Метою статті є визначення ролі самооцінки навчальних досягнень у процесі професійної підготовки майбутніх учителів.

Перебіг і результати різних видів діяльності науковці традиційно співвідносять із самооцінкою індивіда, яка впливає на ефективність діяльності та на подальший розвиток особистості. У проблематиці забезпечення якісної професійної педагогічної підготовки організація самооцінки навчальних досягнень стає об'єктом наукового дослідження у зв'язку з прямим зв'язком із самосвідомістю. Професійна педагогічна свідомість виявляється через ставлення до професії, професійних ідеалів, професійних знань та вмінь, сформованих педагогічних здібностей і перспектив. Професійна педагогічна самосвідомість структурно не відрізняється від свідомості й містить когнітивний, аксіологічний, діяльнісний та творчий компоненти, які утворюються на підставі інтегрального об'єднання оцінок і самооцінки. Формування професійної педагогічної самосвідомості, на думку М.Б. Стамбулової [8], відбувається під впливом таких факторів, як засвоєння соціа-

льного досвіду, знань, системи цінностей, розвитку оцінних механізмів, процесів самоконтролю, прогнозування виникнення потреби в самовизначенні, виділення себе на тлі інших особистостей. У зв'язку із цим самооцінка як фактор формування професійної педагогічної свідомості забезпечує дії самоконтролю й прогнозування, формування ставлення особистості до себе.

Різні підходи до оцінювання готовності майбутнього вчителя до виконання професійних обов'язків, які об'єднані ідеями розвитку професійної педагогічної самосвідомості, пов'язані з оцінкою та самооцінкою, оскільки діяльність, самооцінка й самосвідомість генетично поєднані як "умова, засіб і результат". Оцінка є продуктом свідомості, висновків індивіда про характеристики об'єкта. Самооцінка стає результатом самосвідомості як процесу усвідомлення людиною себе, що є підставою визначати особливість самооцінки її суб'єктивність.

Дослідження самооцінки з позиції розгляду її як фундаментальної властивості особистості, яка зумовлює активність і спрямованість поведінки, управління нею, показали, що в регулюванні поведінкою самооцінка є ключовим елементом процесу самоуправління на всіх етапах здійснення діяльності [4]. Цей напрям досліджень дає уявлення про залежність самооцінки й діяльності, ефективності навчання та самооцінки, адаптації студентів тощо [1]. Самооцінка як інтегральна характеристика особистості [6] містить певні ціннісні ставлення до себе, власної активності та перспектив, оцінку такого ставлення.

Проблема самооцінки особистості була об'єктом дослідження в багатьох працях (Л. І. Божович, Л. В. Бороздіна, Л. С. Виготський, А. В. Захарова, Б. В. Зейгарнік, І. С. Кон, О. М. Леонтьєв, А. І. Ліпкіна, М. І. Лісіна, В. С. Мерлін, В. С. Мухіна, О. І. Савонько, В. Ф. Сафін, О. А. Серебрякова, Г. Л. Собієва, О. Г. Спіркін, В. В. Столін, С. Л. Рубінштейн, П. Р. Чамата, І. І. Чеснокова, П. М. Якобсон, А. Адлер, А. Бандура, Р. Бернс, І. Бранден, У. Джемс, С. Куперсміт, К. Левін, К. Роджерс, М. Розенберг, З. Фрейд, К. Хорні), тривалий час увага науковців була зосереджена на кількох актуальних напрямках, які в різних аспектах описують ставлення особистості до себе, своїх досягнень, потенційних результатів своєї діяльності.

На думку І. С. Кона [3], самооцінкою потрібно вважати когнітивну схему, яка узагальнює особистісний досвід і формує таким способом нову інформацію стосовно власного "Я" в певному аспекті. У цьому контексті самооцінку індивіда розглядають як один з компонентів "образу Я", який представляє собою системне утворення: співвіднесення самооцінки індивіда з його поведінкою, здібностями та зовнішніми оцінками, що в кожному окремому випадку формує індивідуальну комбінацію з тяжінням до вираховування переважно власної думки чи прийняттям зовнішніх оцінних суджень.

Науковці розглядають самооцінку як особливий рівень розвитку самосвідомості (тенденція визначати єдність проблем формування самооцінки з проблемами розвитку самосвідомості наявна в працях Б. Г. Ананьєва,

Л. І. Божович, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, В. С. Мерліна, М. С. Неймарк, С. Л. Рубінштейна, Л. С. Славіної, В. В. Століна, О. А. Серебрякової, І. І. Чеснокової, О. В. Шорохової), що пов'язано з формуванням певного оцінного ставлення до себе, своїх здібностей, продуктів власної діяльності тощо. Відтак, наявна самооцінка має прямий вплив на перебіг та результати діяльності, до якої особистість долучається свідомо й має високий рівень мотивації досягти якомога кращих результатів.

Значення самооцінки особистості в процесі включення її в різні види діяльності, зумовленість якості результатів діяльності фактичною самооцінкою індивідом своїх можливостей визначає кілька підходів до вивчення самооцінки: особистісний (визначає самооцінку важливим компонентом у структурі самосвідомості особистості); структурно-цілісний (розглядає самооцінку як один із компонентів цілісної структури особистості та одночасно складне системне утворення, що має багаторівневу ієрархічну структуру); діяльнісний (розглядає самооцінку як фактор, який впливає на якість результатів діяльності особистості); динамічний (розглядає вікові зміни в процесі становлення особистості); психопатологічний (визначає самооцінку як показник психічного здоров'я особистості); функціональний (визначає самооцінку як одну з основних функцій особистості).

Значна кількість підходів до вивчення проблеми формування самооцінки особистості вказує на доцільність розглядати її як центральний компонент у процесі довільної саморегуляції, що визначає спрямованість та рівень активності індивіда, його ставлення до себе, є важливою детермінантою всіх форм і видів діяльності. Аналіз наукових підходів до виявлення суті та дефініцій поняття самооцінки (К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Ш. О. Амонашвілі, Б. Г. Ананьєв, Р. Бернс, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, У. Джеймс, А. В. Захарова, А. І. Ліпкіна, А. Маслоу, К. Роджерс) засвідчив неоднозначність думок щодо структури та типології самооцінки, а також значення самооцінки в процесі самоорганізації індивідом своєї діяльності, управління нею, оцінювання якості отриманих результатів відповідно до заздалегідь визначених критеріїв.

Як стрижневе утворення особистості визначає самооцінку С. Л. Рубінштейн [7]. Сформульована ним концепція послідовно та гармонійно об'єднує такі важливі аспекти вивчення самооцінки індивіда, як формування його особистості й процеси розвитку самосвідомості (самооцінка формується під впливом оцінки індивіда з боку інших осіб та власної оцінки інших людей), що логічно зумовлено системою прийнятих і самостійно визначених індивідом цінностей, які визначають внутрішні механізми саморегуляції поведінки, а самосвідомість зумовлена світоглядом, який, у свою чергу, визначає норми та критерії оцінювання себе та інших індивідів.

Суттєвою умовою формування особистості характеризує самооцінку О. М. Леонтьєв [5] унаслідок формування прагнення відповідати рівневі вимог з боку оточення та рівню власних особистісних оцінок. Цей науковий підхід акцентує увагу на ролі самооцінки в процесах визначення перс-

пектив саморозвитку, виділення суттєвих, бажаних особистісних утворень, які комплексно репрезентуватимуть власні прагнення.

За допомогою самооцінки відбувається з'ясування рівня знань особистості про себе, що є результатом взаємодії емоційно-ціннісного ставлення та сфери самопізнання. Самооцінка передбачає наявність критичного ставлення індивіда до себе та одночасно стає самостійним елементом у структурі самосвідомості, оцінною складовою "Я-концепції". Вона передбачає наявність уміння оцінювати власні можливості, аналізувати свій потенціал, виходячи з конкретних умов середовища, що стає основою для прийняття рішень, визначення конкретизованих цілей. Однією з таких умов є співвіднесення змісту самооцінки в часі, що стає підставою для виділення її: прогностичної, актуальної та ретроспективної. Кожен із зазначених видів самооцінки виконує власну функцію, яка здійснює коригувальний вплив на діяльність на різних етапах її реалізації.

Так, прогностична самооцінка передбачає дії щодо оцінювання суб'єктом своїх можливостей, власного ставлення до них. Актуалізація цього виду самооцінки відбувається до початку діяльності, а її змістом стає синтезування інформації з метою прогнозування результатів можливих дій, їх наслідків і створення на цій основі програм та планів діяльності. Однією з характеристик прогностичної самооцінки є рівень домагань, основу якого становить оцінка суб'єктом своїх можливостей, а емоційний компонент прогностичної самооцінки відбиває ступінь сформованості в суб'єкта відповідальності за можливі результати власних дій.

Актуальна самооцінка (за Х. Хекхаузенем, "інтроспективна", "поточна") виконує функції оцінювання й пов'язаного із нею коригування дій у ході розгортання діяльності, фіксує емоційний стан, зміни в очікуваннях, ступінь ефективності діяльності. Цей вид самооцінки психологічно спирається на дії самоконтролю, які поступово накопичують порції самооцінних суджень.

Досягнені рівні розвитку, підсумки діяльності, наслідки вчинків стають об'єктами ретроспективної самооцінки, призначенням якої є не лише підбиття підсумків, а й допомога у визначенні суб'єктом перспектив власного розвитку на основі актуалізації інформації про позитивні та негативні боки своєї діяльності, особистості тощо. Важливою характеристикою прогностичної самооцінки є міра самокритичності, яка відбиває вимогливість суб'єкта, що детермінує процеси пояснення суб'єктом причин своїх успіхів та невдач.

Розглянуті три види самооцінки тісно пов'язані між собою, і в реальній діяльності відбувається взаємоперехід, взаємопроникнення, трансформація однієї самооцінки в іншу. Об'єднувальною ознакою зазначених видів самооцінки є виконання нею регулятивних функцій (оцінних, контрольних, стимулювальних, блокувальних, захисних), оскільки вона є внутрішньою умовою керування суб'єктом власною поведінкою, організації діяльності,

важливим фактором мобілізації людиною власних сил, реалізації прихованих можливостей, особистісного потенціалу.

Як механізм саморегуляції самооцінка виявляється в усіх сферах життєдіяльності людини (діяльності, поведінці, пізнанні, спілкуванні). Вона опосередковує інтерпретацію власного досвіду й зовнішніх впливів, сприйняття самого себе та навколишнього середовища, визначення перспектив власного розвитку й ставлення до оточення. При цьому успіх діяльності людини рівною мірою залежить від уявлень про свої здібності та від реальних здібностей, а регулятивні функції самооцінки покращуються за умов включення суб'єкта в особистісно значущу діяльність.

На основі наявних теоретичних та емпіричних даних А. В. Захарова [2] визначила структурно-динамічну модель самооцінки як системного утворення:

- самооцінка є формою відображення людиною самої себе як особливого об'єкта пізнання, що репрезентує визначені нею цінності, орієнтацію на суспільні вимоги щодо поведінки та діяльності;
- самооцінка є соціальним утворенням, яке функціонує як компонент самосвідомості та важливе особистісне утворення, оскільки є опосередкованою пізнанням зовнішнього світу, активною взаємодією з ним суб'єкта діяльності;
- самооцінка, як цілісна система, є включеною до множини зв'язків і відносин з іншими психічними утвореннями, взаємодія з якими має діалектичний характер (з одного боку, вона зумовлена ними, а з іншого – виступає детермінантою їх подальшого розвитку);
- самооцінка функціонує як відображення узагальнено-інтегральних знань суб'єкта про себе (цілісне ставлення до себе) та оцінка конкретних фізичних і психічних якостей;
- структуру самооцінки утворюють когнітивний та емоційний компоненти, які разом відбивають знання суб'єкта про себе й ставлення до себе;
- відтермінування в часі визначає прогностичну, актуальну та ретроспективну самооцінку, взаємне проникнення, взаємний перехід зазначених видів самооцінки в ході розвитку;
- онтогенез самооцінки зумовлений формуванням диференційованих та узагальнених знань про себе як внутрішньої умови розвитку сталих орієнтацій щодо себе та емоційно-ціннісного ставлення до себе;
- складові самооцінки характеризуються специфічними та ідентичними показниками, становлення яких визначає надійність її функціонування як механізму саморегуляції та як системи, яка постійно розвивається й репрезентується за умовними рівнями розвитку;
- умови розвитку самооцінки визначаються спілкуванням з оточеннями та власною діяльністю суб'єкта як основними факторами;
- становлення самооцінки як механізму довільної психічної регуляції залежить від розвитку рефлексивної самосвідомості, що дає підстави для виділення свідомого та несвідомого рівнів її функціонування.

Розглянута структурно-динамічна модель дає змогу оцінити роль та значення самооцінки в системі послідовних зважених дій щодо управління суб'єктом власною діяльністю. У разі організації навчальної діяльності формування самооцінки розглядається як процес відбиття зовнішньої інформації про себе у формі оцінки чи оцінних суджень, що стає важливим механізмом регулювання поведінки, самооцінки інтелектуальних якостей особистості (праці І. В. Дубровіної, А. І. Ліпкіної, А. Б. Захарової). Як результат, оволодіння навчальною діяльністю відбувається паралельно з процесом формування самооцінки, яка відіграє значну роль в опануванні навчальних дій.

Наведені наукові факти щодо суті самооцінки та її значення в організації й управлінні індивідом своєю діяльністю вказує на доцільність забезпечення адекватної самооцінки навчальних досягнень у процесі професійної підготовки майбутніх учителів. Слід констатувати відсутність ґрунтовних досліджень залежності якості професійної підготовки майбутніх учителів від стану сформованості їх самооцінки навчальних досягнень у розрізі об'єктивного співвіднесення очікуваних прогнозованих результатів і фактичного обсягу теоретичних знань, професійних умінь тощо.

Висновки. Виявлені в ході дослідження суперечності та відсутність конкретизованих науково-педагогічних підходів щодо забезпечення формування адекватної самооцінки навчальних досягнень у процесі професійної педагогічної підготовки вказують на актуальність та нагальність проведення наукових пошуків щодо визначення педагогічних умов формування самооцінки навчальних досягнень у процесі професійної підготовки майбутніх учителів.

Список використаної літератури

1. Залучёнова Е. А. Самооценка в деятельности студентов / Е. А. Залучёнова. – Москва : НИИВО, 1992. – 52 с.
2. Захарова А.В. Особенности рефлексии как психического новообразования в учебной деятельности / А. В. Захарова, М. Э. Боцманова // Формирование учебной деятельности школьников. – Москва, 1982. – С. 152–163.
3. Кон И. С. Открытие “Я” / И. С. Кон. – Москва : Политиздат, 1978. – 367 с.
4. Копылова А. П. Динамика самооценки и ожидаемой оценки в условиях вхождения личности в новый коллектив / А. П. Копылова // Новые исследования в психологии. – 1976. – № 1. – С. 43–48.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А.Н. Леонтьев – Москва : Политиздат, 1975. – 304 с.
6. Миронова С. Б. Педагогическая система формирования общей и профессиональной самооценки студентов вузов : автореф. дис. ... канд. пед. наук / С. Б. Миронова. – Саратов, 2003. – 22 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – Санкт-Петербург : ПитерКом, 1998. – 688 с.
8. Стамбулова Н. Б. Психология спортивной карьеры : учеб. пособ. / Н. Б. Стамбулова. – Санкт-Петербург : Центр карьеры, 1999. – 367 с.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015.

Бахмат Л. В. Роль самооценки результатов обучения в профессиональной подготовке будущих учителей

В статье рассматриваются психолого-педагогические подходы к определению сущности и роли самооценки в процессе обеспечения достойного качества результатов учебной деятельности. Установлено, что среди вопросов обеспечения высокого качества профессиональной подготовки будущих учителей недостаточно изученной остается проблема формирования адекватной самооценки в процессе обучения в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: самооценка, профессиональная подготовка, развитие личности.

Bakhmat L. The Role of Self-estimating the Learning Results in Professional Training of Future Teachers

The article deals with psychological and pedagogical approaches to defining the essence and role of self-estimation in the process of providing worthy quality results of learning activities.

The key idea is the understanding of dependence between activity results and personality self-estimation that also stimulates personal development. By estimating the factors which encourage professional growth of personality, scientists point out professional self-consciousness which, in its turn, also is formed under the influence of personal estimating thoughts, development prospects. As some scientists think self-estimation to be a special level of self-consciousness, then advance in getting a profession shouldn't be considered without taking into account features of forming professional self-consciousness in the conditions of developing self-estimation of learning activities' results.

As an integral feature of personality, self-estimation makes presentation of self-understanding and makes a prognosis about further development. It helps a personality to make an image of I from the position of expectations and social claims. Self-estimation plays a key role in regulating behavior, manages activities on the different phrases.

The above-mentioned facts, as well as no detailed researches of the self-estimation role in professional personal development, providing high quality of professional training of future teachers, point out the necessity of further researches of the problem of adequate self-estimation formation when getting higher education.

Key words: self-estimation, professional training, personal development.